

Gergei vagy Gyergyai

– Árgirus széphistóriánk szerzőjéről és keletkezési helyéről –

Ismeretes, hogy „e csodaszép népkönyvünk”, „legkiválóbb” s „legköltoőbb” XVI. századi széphistóriánk¹ (amelyet rövidítés okából magam is csak Árgirus széphistória megnevezéssel fogok említeni) szerzőjének neve – a kor szokása szerint – a versfőkbe rejtve található. Ezt a nevet „irodalomtörténetírásunk atyja”, Toldy Ferenc, aki elsőként foglalkozott a széphistóriával magyar irodalomtörténetében, 1855-ben, *Görgei Albert*-nak olvasta;² majd ezt *Gergei*-re módosította.³ Viszont Toldy előtt – amint Csura Miklós rámutatott – már BENKŐ JÓZSEF is *Gergei*-nek, ill. *Gorgej*-nek olvasta 1778-ban kiadott Transilvania-jában, s a *Görgei* olvasatot BEÖTHY ZSOLT sem tartotta valószínűnek.⁴

Volf György 1882-ben Hogy hitták az Árgirus szerzőjét c. fejtegetésében a *Gyergyai* olvasat mellett foglalt állást,⁵ és Stoll Béla megállapítása szerint: „Volf György cikke óta az irodalomban teljesen meggyökeresedett a *Gyergyai* névalak.”⁶ Ámbár ez némi finomításra szorul: VÁLI BÉLA – ugyancsak 1882-ben – még a *Görgei* alak mellett kardoskodott, igaz nem a szépségi, s nem a Torna és a Nógrád megyei, hanem a Kassa melletti Görgöre gondolva;⁷ Szarvas Gábor pedig 1872-ben a *Gergei* alak mellett foglalt állást,⁸ s Gulyás József volt az, aki Volf György után a versfők Gy-s kezdetű szavai (*Gyönyörűséges, Gyorsasággal*)

¹ Vö. VOLF GYÖRGY, Hogy hitták az Árgirus szerzőjét?: EPhK. 1882. 140; STOLL BÉLA, Az Árgirus széphistóriához: ItK. 1955. 461–463.

² L. TOLDY FERENC, A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a legújabb időkig. I. Pest, 1855. 129–152.; vö. Ethn. 1914. 312.

³ L. uo.

⁴ Vö. CSURA MIKLÓS, Árgirus feldolgozásai. Gyula, 1911. 10; SZILÁGYI F.: It. 1980/3: 776.

⁵ L. EPhK. 1882. 140.

⁶ Vö. STOLL, i. m. 462; SZILÁGYI, i. m. 777.

⁷ L. EPhK. 1882. 47.

⁸ Vö. SZARVAS GÁBOR, A magyar igeidők. Pest, 1872. 225; EPhK. 1882. 139. Téves tehát Gulyás József állítása, hogy Szarvas szerint „Gyergyai a szerző neve” (GULYÁS JÓZSEF, Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. 13).

alapján a *Gyergyai* névalak mellett tört lándzsát,¹ rámutatva arra is, hogy DÉZSI LAJOS szerint *Gergei* a név olvasata. Csura azt írta, hogy Dézsi „irodalomtörténeti előadásában” fejtette ki ezt² s Gulyás szerint GYULAI PÁL is „inkább *Gergeinek* szereti nevezni”.³ Csura Miklós maga a *Gyergyai* alakot fogadta el, vagyis azt, amelyet – a furcsamód előnyben részesített *Gergei* mellett – 1955-ben Stoll is lehetséges olvasatnak tartott. Szinnyei, nevezetes magyar írólexikonának 1894-ben megjelent III. kötetében, *Gergei Albert*-ként tárgyalta a szerzőt, megjegyezve azonban azt is, hogy *Gyergyai* vagy *Gyergyai* is lehetett a név olvasata; „Neve is bizonytalan, csak a versfejekből gyanítható, hogy *Gergei*-nek, *Gyergyai*-nek (a régi kiadásokból) vagy *Gyergyai*-nak (az újabbakból következtetve) hívták, de semmiképp sem *Görgei*-nek, mint azt Toldy után többen, minden alapos ok nélkül, állították.”⁴ (Az 1896-i IV. kötetben azonban – utalóként – a *Gyergyai* nevet is fölvette, amint Ványi Ferenc is, 1926-i kitűnő irodalmi lexikonába, amelynek 1993-ban jelent meg hasonmás kiadása. Ványi ezt írja: „*Gergei* vagy Volf szerint *Gyergyai Albert*.”⁵) A Magyar Irodalmi Lexikon 1963-i I. kötetében is *Gergei Albert* a név alakja, ezzel a zárójeles megjegyzéssel a lexikoncikkben: „ezt korábban tévesen *Gyergyainak* olvasták”; utalóként azonban ez a lexikon is fölvette a *Gyergyai* névalakot.

Mindenesetre 1963-tól a *Gergei* alak vonult be az irodalomtörténetbe: ezt kodifikálta a tavaly, 1994-ben megjelent Új Magyar Irodalmi Lexikon is, amely a *Gyergyai* alakot már utalóként sem vette föl (*Gyergyai Albert* nevénel csak a jeles, XX. századi francia szakos irodalomtörténész és műfordító tárgyalja).⁶

Mindez a változás Stoll Béla idézett 1955-i jegyzetére vezethető vissza, ahol „időközben előkerült szövegekre” – hat szövegre – hivatkozva azt állapította meg, hogy „Árgirus széphistória szerzőjének neve lehetett *Gergei*, esetleg *Gyergyai*, de semmiesetre sem *Gyergyai*”.⁷

S hogy itt nem pusztán egy név ilyen vagy amolyan olvasatáról van szó, azt jelezheti, hogy földrajzi névből keletkezett személynévvel van dolgunk, s egyáltalán nem közömbös ez a széphistória keletkezési helyét illetően sem (ami mindeddig szintén tisztázatlan maradt): hiszen nem mindegy, hogy a felső-magyarországi (Szepes vagy Torna megyei) *Görgő*, ill. a Nógrád megyei *Gerge* (Egyházasgerge, Mihálygerge) avagy a székelyföldi *Gyergyó* volt-e

¹ GULYÁS, i. m. 12.

² CSURA, i. m. 12.

³ I. m. 13.

⁴ SZINNYEI, Mirók. III, 1155. h.

⁵ Magyar Irodalmi Lexikon. FÖRIS MIKLÓS középiskolai tanár és DR. TÓTH ANDRÁS egyetemi r. előadó közreműködésével szerkesztette DR. VÁNYI FERENC középiskolai tanár. Bp., 1925. 73.

⁶ Új Magyar Irodalmi Lexikon. I. Főszerkesztő: PÉTER LÁSZLÓ, Bp., 1994.

⁷ L. ItK. 1955. 462.

névadója a szerzőnek, hiszen a XVI. században a földrajzi eredetű családnevek még meglehetősen pontosan utaltak a név viselőjének származási, ill. lakóhelyére.

A *Gergei* olvasat alapján, (bár Stoll Béla a *Gyergyai* olvasatot is elfogadhatónak tartotta) új, merész elképzelések sora született meg az Árgirus széphistória szerzőjét és keletkezési helyét illetően.

KLANICZAY TIBOR a Balassi kritikai kiadásról 1961-ben kiadott *Hozzászólás-ában*¹ rámutatott a költő verseinek s a széphistóriának „csaknem azonos kifejezései”-re, az azonosságot egy esetleges közös forrásból – elveszett magyar virágénekből – magyarázva, az egymásra hatást nem tartván valószínűnek: „Balassi költeményeinek és az Árgirus históriájának az egymásra hatására ugyanis aligha gondolhatunk”.² GERÉZDI RABÁN ezzel szemben – Kardos Tibor által is helyeselve – szoros egymásra hatást tételezett föl, sőt az Árgirus-széphistória ihlető hatását nemcsak a Júlia-dalokban, hanem a Margarétához intézett versekben is fölfedezni vélte, Kardos pedig életrajzi rokonságot is látott az „iszonyú kegyetlen havasokon” át északra zarándokló Árgirus s a szintén havas hegyeken át északra bujdosó költő sorsában: ezért is tette az Árgirus-széphistória fordításának keletkezési idejét 1582–89-re.³

Gerézdí Rabán, sajnos, csak ígérte, hogy bővebb bizonyítását adja annak, hogy „a Margaréta nevű szűz senki más, mint Gergei Albert, szepesi alispán leánya, Margit. És mivel e név, Gergei Albert nem található minden bokrban, nyilvánvalóan azonos a széphistória azonos nevű átültetőjével.”⁴

Kardos – ECKHARD SÁNDOR nyomán – hivatkozott rá, hogy a Gergei család egyik tagja, Gergei László, a királyi kamara képviselője, valóban szerepet játszott Balassi életében, s az Árgirus széphistória szerzőjéről azt vélte, hogy az „Balassi Bálint köréhez [ti. humanista műveltségű, nyolc tagú írói köréhez, élükön Rimay Jánossal] tartozhatott és e csoportnak, a magyar Pléiade-nak egyik legtehetségesebb tagja volt.”⁵

Stoll Béla az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv 1964-ben megjelent I. kötetében a *Gergei*, *Gyergyai* – sőt *Gergely* – olvasatokról azt írta, hogy „sokáig Gyergyai Albertnak emlegették. Legvalószínűbb a Gergei Albert

¹ I. OK. 11[1957]: 1–4. sz. 318.

² Uo. vö. KARDOS TIBOR, *Az Árgirus-széphistória*. Bp., 1967. 241.

³ KARDOS i.m. 241–242.

⁴ Uo. 246. Kardos Tibor tanulmánya 1967-ben jelent meg, s még nem ismerhette Gerézdinek a következő évben megjelent munkáját, amelyben Klaniczayval vitázva már leírta (bár minden bizonyítás nélkül), hogy „A Klaniczay észlelte szövegegyezés olyatén magyarázata, hogy az egyező és az azonos kifejezések egy korábbi, elveszett virágénekre mennek vissza, nehezen fogadható el. Főképp akkor, ha úgy sejtjük, hogy az idézett Balassi-vers meztlábás Margarétája a szepesi alispán tizenöt éves leánya, Gergei Margit” (Gerézdí Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*. Bp., 1968. 472; vö. Szilágyi: *It.* 1980/3: 777.

⁵ KARDOS i.h.

névalak.”¹ A következőkben a szerző kilétéről annyit mond, hogy a széphistória nyelvének, stílusának alapján gondoltak arra, hogy „az alacsonyabb rendű énekesek körébe utalják”², de „Újabban inkább a reneszánsz főúri lírával való rokon vonásait hangsúlyozzák”.

A széphistória keletkezési helyéről szólva azt írja, hogy az sincs tisztázva: „Sokáig Erdélyre, a széphistóriák legtöbbjének szülőföldjére gondoltak, mivel az Árgirus egyik jelenetében (a menyasszony háromszori arculütése az esküvői lakomán) »eredeti« erdélyi főúri szokás-leírását látták; s az erdélyi eredet mellett szólt volna a Gyergyai névalak is.”³ Ezek után tér rá a legújabb föltevésekre, amelyek „ismét a Szepes megyei Gergei (másként Görgei) nemesi családdal hozzák kapcsolatba a széphistóriát”.

Az új – és kellően meg nem alapozott – föltevések legszélsőségesebb hajtásaként 1973-ban már filológiai tanulmány jelent meg Balassi Bálint és az Árgirus-széphistória címmel⁴, s ebben a szerző, TÓTH ISTVÁN, azt igyekszik bizonyítani, hogy a verses mű írója maga nagy reneszánsz költőnk, Balassi Bálint volt. A szerző a versfőkbbe rejtett néven úgy tette túl magát, hogy az a címzett neve, akinek a vers ajánlatott: „A széphistória lehúzott akrosztichonja az ALBERTUS GERGINEK részeshatározós nevet adja; a művet tehát Gergeinek írták, ajánlották, s ekként Gergei nem lehet szerző.”⁵ A „lehúzott akrosztichon” azt kívánja jelenteni, hogy a *nek* „rag” nem külön versfőkből olvasható ki, hanem a *Gergei/Gyergyai* név utolsó, *-i* betűjét tartalmazó szak sorainak kezdőbetűi adják ki. Ez azonban teljesen szokatlan eljárás volna, és semmi nem is igazolja: (a *-nek* „rag” pusztán véletlen műve lehet); a szakirodalom nem is foglalkozott vele komolyan: Nagy Péter, aki tíz évvel később Az Árgirus-kérdéshez címmel összegezte a kérdések akkori állását⁶, az „ábrándos elméletek” közé utalta. Nagy – Stoll, Gerézdi és Kardos következtetéseire, ill. fölvetésére támaszkodva – csak annyit mond a szerzőről, hogy „Kardos Tibor az ő [=Gerézdi Rabán] nyomán szintén a felvidéki Görgey család felé hajlik – de érvelése nem nagyon meggyőző.”⁷

¹ KLANICZAY TIBOR (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Bp., 1964. 530.

² Uo.

³ Uo.

⁴ A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1973. Sorozat 3. Linguistica-Philologica. Pécs, 1973. Klny. is.

⁵ I. m. 105.

⁶ L. It. 1983/2: 261–287. Utólag megjelent Stoll Béla szövegkiadásának bevezetőjeként; 1. Gergei Albert: Árgirus históriája. A bevezető tanulmányt írta NAGY PÉTER. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta STOLL BÉLA. Bp., 1986. 10. A következőkben Árg. rövidítéssel ezt a munkát idézem.

⁷ Uo. 11.

Nagy Péter különben elsősorban a széphistória meséjének lehetséges forrásával foglalkozik, amelyet magam csak annyiban érintek majd, amennyiben – közvetve – címbe tárgyamra tartozik. A mesét – részben a „görögös nevek”, részben a széphistória bevezető sorai alapján („Olasz Cronikákból kit meg fordítottam”¹ keleti eredetű történet görög regénybeli feldolgozásának, illetve e feldolgozás olasz – velencei – változatának szokás tekinteni, ámbár sok tekintetben egyetérthetünk Nagy Péter megállapításával, hogy Kardos Tibor testes Árgirus-monográfiája voltaképp az eredmény hiányának leplezett bejelentése: „Hiszen egy élet kutatómunkája során nem tudott a nyomára jutni olyan olasz, latin vagy görög szövegnek, amely a magyar Árgirus-széphistória közvetlen forrása lehetett volna.” A forrás kérdését az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv I. kötetében Stoll Béla így összegezte (már Kardos monográfiájának megjelenése előtt): „Az olasz eredeti mindmáig ismeretlen, de a nemzetközileg elterjedt Árgirus mesetípusnak sem találtak még egy olyan változatára, amely minden részletében megegyezne Gergei szövegével. Ezért arra kell gondolnunk, hogy Gergei a mesetípus egy olasz irodalmi feldolgozását fordította le. Ennek előzménye – a széphistória szereplőinek névalakjából következően – valamilyen görög szöveg lehetett, amely valószínűleg Velencén keresztül jutott olasz földre.”²

S itt csak arra kell emlékeztetnünk, hogy az olasz, illetve latin nyelvű forrás, azért jött elsősorban szóba (az *olasz* szónak a korban ’latin’ jelentése is volt, s KANYARÓ FERENC egyértelműen így értelmezte azt a széphistóriában³, mivel az Árgirus-história kezdő soraiban a szerző/fordító ezt mondja: „Az tündérországról bőséggel olvastam | Olasz krónikákból kit megfordítottam | És az olvasóknak mulatságul adtam, | Magyar versek szerént énekbe foglaltam.”⁴ A kutatás szerint ez nemcsak azt jelentheti, hogy több verses tündérmesét is lefordított/átdolgozott magyarra „Olasz krónikákból” az író, hanem azt is, hogy olasz olvasmányaira csak mint tündérországról szerzett ismeretei forrására hivatkozik; csakhogy a harmadik versszakban ismét visszatér a krónikákra, Akleton királyról szólva: „Az tündérországbán volt kövára, tudom, | Mint a krónikákból értem és olvasom.”⁵, ámbár erről Nagy Péter úgy vélekedett, hogy lehet „a tündérmesék tekintéllyel való hitelesítése, vagy pusztá visszautalás ama tündérekről szóló, korábban fordított krónikára”.⁶ Eppen az olasz, latin (görög) források föllelésének kudarcá nyomán fordította ismét a figyelmet Nagy tanulmánya a keleti forrásokra (ezekre

¹ L. Ethn. 1914. 305.

² I. m. 531.

³ L. Ethn. 1914. 305.

⁴ Árg. 57.

⁵ Uo.

⁶ Uo. 16–17., 34–35.

Gyulai Pál is utalt már érintőlegesen egy 1853-i színbírálatában „a szaracénoktól kölcsönzött jó és rossz nemtők”-et említve¹), az Ezeregyéjszaka történetének egy meséjére, a Hasszán ál Basszri „kalandjai”-ra hivatkozva, amelyben a hattyúcsapat egy tagjának lánnyá változása, a „nagy embernél” – az óriásnál – tett látogatáson s a három ördögfi és az örökség csellel való eltulajdonítása valamint repülés közben való leszállítása egyaránt előfordul – habár a mesében a főhős szegény fiú, nem királyfi, mint az Árgirus-históriában.² De ennek az eltérésnek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítanunk, ha ismerjük az eurázsiai vándortémák metamorfózisait a századok során, a különböző népek hagyományaiban, s ha tudjuk, hogy pl. a mi Fazekas Mihályunk magyar népmesei ízű, stílusú Lúdas Matyi-jának ősváltozata a nippuri szegényemberről egy asszír agyagtáblán maradt fenn, s onnan vándorolt Ázsián s Kelet-Európán keresztül – török, ukrán, román s moldvai és erdélyi népmeseváltozatokon át – Nyugat-Európába, s ha tudjuk – amint erre korábban rámutattam –, hogy Fazekas Mihály versének címe alatt az „Eredeti magyar rege” meghatározás azt jelentheti, hogy moldvai katonáskodása idején mint ottani magyar népmesét ismerhette meg (hiszen első magyar nyelvű följegyzése a regének moldvai csángó magyaroktól való).³ S ezt a példát nem véletlenül említem, de – ismétlem – a széphistória forrására majd a befejezésben térek ki, miután a szerző nevének s a keletkezés helyének kérdésében véleményt nyilvánítottam. (A keleti eredettel egyébként – mint Nagy Péter is utalt rá – Gyulai megjegyzése óta többen is foglalkoztak, részletesen is: így 1889-ben Heinrich Gusztáv,⁴ majd egy évvel később Lázár Béla⁵ s később Csura Miklós.⁶

Nagy Péter föltevésként említette annak lehetőségét is, hogy a másfél évszázados magyar-oszmán-török együttélés folytán esetleg közvetlenül, szájhagyomány útján, az oszmán-török folklórból jutott a történet a magyar versszerzőhöz, s ugyanő sürgette a beható, alapos – számítógépes – vizsgálatot, amely a magyar széphistória közvetlen nyelvi forrását – az átadó nyelvet – is tisztázhatná.⁷

Nyelvi, nyelvjárástörténeti vizsgálatokat magam is végeztem a széphistóriával kapcsolatban, s ezek eredménye először 1978-ban jelent meg, francia nyelven,

¹ Uo. 20., 26.

² Uo. 37., 37–38.

³ L. SZILÁGYI FERENC (szerk): „Boldog, ki fákát ültet...” Fazekas-breviárium. Bp., 1973. 157–162.

⁴ HEINRICH GUSZTÁV, Árgirus: BpSz. 1889. 59. k. 173–174.

⁵ LÁZÁR BÉLA, A Fortunatus-mese az irodalomban. EPhK. 1890. Pótkötet. 355; vö. Nagy P. i. m. 26–27.

⁶ CSURA i. m. 24–25.

⁷ Árg. 4., 46.

majd 1981-ben magyarul is, Csokonai művei nyomában c. tanulmánykötetemben, Nyomjelző szavak. Szóföldrajzi és szótörténeti szempont a szövegek kronológizálásában és hitelesítésében címmel.¹ Erre Nagy Péter is hivatkozott 1983-i tanulmányában: „A kérdést újra fölvetette legújabban Szilágyi Ferenc, aki szóföldrajzi és szótörténeti adatokkal igyekezett bizonyítani, hogy a széphistória nyelvileg az erdélyi szó- és nyelvhasználathoz kötődik, s így a Gyergyei olvasat a helyes.”² Tanulmányomra ugyanott, a kiadás utószavában Stoll Béla is hivatkozott, ezt írván: „Ami a história keletkezési helyét illeti (Erdély-e vagy Felvidék) a tanulmány [ti. Nagy Péter tanulmánya] Szilágyi Ferencnek az erdélyi eredet mellett szóló érveit idézte, mint »utolsó szót«. Szilágyi joggal mutatott rá arra, hogy a Gyergyei névalak a székelyföldi Gyergyó helynév Gyergyő változatából levezethető. Szabó T. Attila is idézi az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*-ban a Gyergyó helynév képzős származékaként egy Gyergyei alakot”.³ Mindennek ellenére mégis a *Gergei* olvasat mellett foglalt állást, hivatkozva a XVI. századi énekszerző, *Gregorios Szegedi* nevére; ennek *g* betűi ugyanis műve versfőiben mindhárom esetben *gy*-vel kezdődő szavakban találhatók. (Ez a kivétel, amely erősíti a szabályt – mondhatnók.) S a következőkben fölveti egy Abaúj-Torna vármegyei református lelkész, Görgei Réz Albert nevét, aki a XVI. század végén szolgált az említett megyében, s bár irodalmi munkásságáról nem tudunk, Stoll szükségesnek látta leszögezni, hogy: „A XVI. században nem példátlan, hogy egyházi személy világi históriát szerez.”⁴ Az is megjegyzendő, hogy Stoll Béla, filológusi tárgyilagossággal, végig párhuzamosan – tört vonallal elválasztva – közli a *Gergei*/*Gyergyei* névalakot, s hasonlóan Nagy Péter is.

Ilyen előzmények után jelent meg az Új Magyar Irodalmi Lexikon I. kötete 1994-ben, amely újabb évtizedekre kodifikálta a *Gergei* alakot, s noha felsorolja a többi lehetséges olvasatot is, ezt írja: „Életéről nem maradtak adatok; talán a Szepes megyei Görgei nemes család tagja.” A szerző, illetve a széphistória esetleges székelyföldi származását meg sem említi, sőt a bibliográfiából is elhagyta azokat a munkákat, amelyek a felvidéki, szepes-görgői származást megkérdőjelezték. Pedig ebben nem magam voltam az első. Volf György, a kiváló filológus, már 1882-ben kiadta az előbbieken már idézett tanulmányát,⁵ amelyben a *Gyergyai* név alapján a vers székelyföldi eredete mellett foglalt állást, s hasonlóképpen vélekedett valamivel később, 1889-ben, Heinrich Gusztáv is,

¹ L. FERENC SZILÁGYI, Géographie linguistique et etymologie dans la chronologie et l'authentification des textes (Identification de leurs auteurs) (Avant-texte, texte, après-texte colloque international de textologie à Mátrafüred, 13–16 octobre 1978); SZILÁGYI FERENC, Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Bp., 1981. 30–32. A következőkben: CsMűv.

² Árg. 9–10.

³ Uo. 116–117.

⁴ Uo. 118.

⁵ L. EPhK. 1882. 135–140.

némileg eltérő érveléssel: „Talán nem csalódom, ha elsősorban tekintettel a mese népszerűségének körére, a szerzőt *erdélyi* embernek tartom, illetőleg azt hiszem, hogy műve Erdélyben jelent meg először nyomtatásban – legalább tény, hogy itt jutott legnagyobb népszerűsége.”¹

Gulyás József két évtizeddel később, 1910-ben kiadott tanulmányában már nyelvi-szerkezeti erdélyiességet is idézett a mű székelyföldi eredetének bizonyítására: „Dézsi szerint Gergei. Nógrádban tényleg van egy Gerge nevű falu is. Biztosabb eszközt ad a kezünkbe az író nyelve. Mindjárt az elején azt olvassuk: »melly miatt mindnyájan el kellett alunnunk«. E szerkezet erdélyi eredetre mutat. A neve pedig helynévtől jöhet. Erdélyben van a Gyergyó vidéke, tehát ad analogiam Lisznyó: Lisznyai, Szoboszló: Szoboszlai, Gyergyó: Gyergyai Albertus. Ilyen nevű család tényleg létezett is ott s ma is van egy Gyergyai nevű nyelvészünk. Dézsi s nyomán Csura Gyergyai-nek olvassa nevét, mert »Ért arany almákat« van az illető helyen.”² A széphistória XVII. századi töredékét közreadva Gulyás József és HARSÁNYI ISTVÁN szintén a verses mese erdélyi eredete mellett szoltak, bár véleményüket nyelvi, nyelvjárási adatokkal nem támasztották alá: „Gyergyai szerintünk székely ember volt, de művét mindenik vidék lakója a maga nyelvjáráshoz idomította, mint a nyomdászok is az író szövegét. [...] Így magyarázható, hogy egyugyonazon szó négyfélekep is van írva.”³ Az erdélyi Kanyaró Ferenc egy máig élő nyelvtani transzilvanizmusra figyelmeztetve utalt a széphistória erdélyi eredetére; az „erős kapú, az kin reggel kel ki menjünk” sor végzavához ezt a lapalji jegyzetet csatolta: „Igen székelyes »mennünk« helyett.”⁴

S mielőtt e történeti áttekintés után a magam kutatásaira térnék, meg kell még emlékeznem Kázmér Miklós 1993-ban megjelent hatalmas névtudományi munkájáról, amely a *Gyergyai* nevet fölvette ugyan, 1591-ből idézve rá az első adatot (s a *Gyergyó* földrajzi névből vezetve le a személynevet), a *Gyergyai* alaknál viszont a *Görgei*-re utal, s oda sorolta be 1628–1632-es évszámmal, a Régi magyarországi nyomtatványok II. kötete alapján az *Albertus Gergei* nevet is (a Szepes, ill. Torna megyei Görgő helynévből származtatva); a lexikoncikk végén többek között ezt írja: „Az Árgirus-história szerzője nevének olvasata körül száz esztendeje tart a vita. Az 1628–1632-i, a versfökből kiolvasható adat *Albertus Gergei*. Legutóbb Szilágyi Ferenc a *Gyergyai* ('gyergyai'), Stoll Béla a *Gergei* ('görgői') hangalak mellett sorakoztatott fel érveket. Stoll olvasata

¹ BpSz. 1889. 59. k. 177.

² GULYÁS JÓZSEF, Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. 13.

³ Ethn. 1914, 304.

⁴ Uo. 309.

valószínűbben tűnik.”¹ S utal még a „vita összefoglalása”-ra is az említett Árgirus-kiadásban.

Sajnos, úgy tűnik, hogy a kiváló nyelvész sem a hivatkozott 1628–32 között kiadott lőcsei nyomtatványt, sem a magam tanulmányát nem látta; a lőcsei kiadás ugyanis töredék, az eleje hiányzik, s a *Gergei* névalakot csak a szerkesztő Borsa Gedeon használta az idézett újabb fejtegetése alapján, megjegyezvén, hogy „Ezt korábban Gyergyainak is értelmezték.”² Én pedig nem csupán a név olvasata dolgában foglaltam állást, hanem nyelvjárástörténeti adatokkal kötöttem a művet Erdélyhez, közelebbre a Székelyföldre, s ez egyértelműen a *Gyergyó* földrajzi névből eredeztethető *Gyergyai*/Gyergyai nevet igazolja.

Mielőtt azonban a kutatásokban elsikkadt adataimat és következtetéseimet – számos újabbal megerősítve – itt előadnám, szabad legyen egy kis személyes kitérőt tennem arról, hogy mikor s hogyan kerültem – XVIII. századi kutató létemre – kapcsolatba az Árgirus-kérdéssel (a széphistóriát különben Csokonai is említi többször is.)³

Ismeretes, hogy nyelvészként kezdtem filológusi pályámat (eredetileg szakdolgozatom is irodalomból akartam írni) s mikor Pais Dezső professzorom szakmai és személyi varázsa – valamint a nyelvészet egzaktabb, mérhetőbb igazságai – átcsábítottak erre a – professzorom kifejezésével – „önveszélyes” pályára, kikötöttem, hogy a nyelvészet s az irodalom határterületén kívánok mozogni; ezt Pais Dezső csak helyeselte, hivatkozva a maga pályájára, aki Zrínyi-, Madách- és Kemény-dolgozatokkal kezdte filológusi munkásságát. S amikor most, több mint négy évtized múltán is hálával emlékezem rá, aki nemcsak a másvallásúak, hanem a másként gondolkodók iránt is bátran kinyúlt szorongatott helyzetükben, emlékének adózva megállapíthatom, hogy amit az irodalomtudományban elértem – sikerült megoldanom másfél század filológiai feladatát: rendezni, időrendbe sorolni Csokonai életművének „chaos nemű” tömegét –, azt elsősorban nyelvészeti alapképzettségemnek, az általa megtanult, beidegzett felelős tárgy- és tényszerű filológiai fegyelemnek köszönhetem. Amikor professzorom és szakdolgozatom segítségével – némileg kiköszörülven másként gondolkozásom és máshová születésem csorbáit – bejutottam a Nyelvtudományi Intézetbe, egy Csokonai stílusmonográfiát vettem föl egyéni munkatervembe. Hamarosan tapasztalnom kellett azonban, hogy az akkor legteljesebb Csokonai-kiadás – a Harsányi-Gulyás-féle – öt kötetében több olyan mű van, amely aligha lehet a költő alkotása, s a versek vélt időrendjével is baj

¹ KÁZMÉR MIKLÓS, Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993.

² L. RMNy. II., 494.

³ L. Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. Sajtó alá rendezte: PUKÁNSZKY KÁDÁR JOLÁN. I. Bp., 1978. 66., 298.

van; márpedig hiteles szövegek s hiteles időrend nélkül aligha lehet hiteles stílusmonográfiát írni.

Ekkor kezdtem alkalmazni a szóföldrajzot s a szótörténetet kutatásaimban, – nem remélt sikerrel. A munkát megkönnyítette, hogy a tiszántúli költő több mint három évet a Dunántúlon töltött, tudatos nyelvjárásgyűjtő munkát is folytatva, s az újonnan talált szavakat mindjárt bele is építve költői szókincsébe. Így az 1797–1800 között írt versek a szókincs alapján is kronologizálhatók. Csupán egyetlen példát hadd említsek: a tárgya szerint 1795-ben, Debrecenben keletkezett tréfás diákverset, a *Currens de lepore*-t 1895-i fölbukkanása óta Csokonai verseként tartotta számon az irodalomtörténet. E verset azonban – más kritikus mozzanatok mellett – azért sem írhatta a debreceni költő, mivel a benne előforduló 'lakoma' jelentésű dunántúli tájszót, a *tom*-ot akkor még nem ismerhette. Persze, elvileg, Debrecenben is hallhatta egy dunántúli diaktól, de 1798-ban, Somogyban összeállított tájszójegyzéke szerint a *tom*-ot akkor ismerte meg.¹ S ezen a nyomon elindulva sikerült is megtalálnom a *Currens de lepore* valóságos szerzőjét, (zámolyi) Nagy István személyében.

Ekkoriban, a 60-as években, még viruló életet élt az Erzsébet étteremben a „Kruzsok”-nak becézett heti – s azóta sajnálatosan elhalt – nyelvész szimpozion (több mint száz éve Budenz József alapította); a nyelvészeken kívül akkor még irodalomtörténészek is látogatták: Bóka Lászlón kívül Kardos Tibor, Eckhardt Sándor is sűrűn megfordult ott.

Kardos – mint olasz szakos – már régebről foglalkozott az Árgirus témával, 1952-ben mint akadémiai levelező tag ebből tartotta akadémiai székfoglalóját, s nem sokkal később, 1955-ben jelent meg Stoll Béla cikke, amely kétségbe vonta a *Gyergyai* olvasat helyességét (s ezzel, rejtve, a széphistória erdélyi eredetét), majd fölröppentek a találgatások a szepesi Görgöről s Balassi írói köreinek tagjairól, mint esetleges szerzőkről.

A Kruzsokban folytatódtak a találgatások és vitatkozások, s mikor ennek tanúja voltam, a viták után magunkra maradván, előadtam professzoromnak, hogy én a *Gyergyai* névalakot s a vers egész atmoszférája alapján az erdélyi eredetet tartom hitelesnek. (Nem emlékszem, mennyire befolyásolták véleményemet Volf vagy Harsányi és Gulyás s mások ebbéli nézetei.) Bízott, hogy nézzek utána, s én a Csokonaiiban kipróbált szóföldrajzi módszeremmel „megszondáztam” a széphistóriát.

Mindjárt első olvasásra találtam olyan alak szerint s jelentésbeli tájszavakat, amelyek inkább a Székelyföldre s Moldvához köthetők. A 'tempus' jelentésű mai köznyelvi *idő* szavunkat az 1618-i Tatrosy György-féle másolatban többször is *üdü* alakban találjuk („Nem sok *üdü* mulván ottan megh virrada”²); a

¹ Vö. SZILÁGYI F., Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Bp., 1974. 71–73., ill. uő.: CsMűv. 28.

² Ethn. 1914. 310.

köznyelvi *lány*, *leány* a széphistória legrégibb kéziratában (másolatában) túlnyomórészt a lágyítatlan *leán* alakban található: „az *leánt* meg láta”, „Sirással Argirus *leánt* kérdy vala”; „*Leán* azon közben ajtó nilást halla”; „A *leánt* a király sohul nem láthata”¹ stb. Ezeket a Székelyföldre jellemző nyelvjárási alakokat megerősítik az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár s az Új Magyar Tájszótár adatai is. A mai köznyelvi *kulcs* szó *kolts* alakja is („*kolts* neki adaték”²) a székely nyelvjárások felé mutat.³

Az *üdő* és a *leán* mellett (s ez a Székelyföldön mindmáig így hallható) 1978/81-i tanulmányomban említettem még az *addig*-gal szemben használt *addégh*-ot is, ez azonban az ÜMTsz. szerint más nyelvjárásainkban is előfordul; a *kivüled* helyett előforduló *kivülötted* viszont elsősorban a Székelyföldről adatolható.⁴ Ezeket a korábbi adataimat még azzal egészíthetem ki, hogy az 1618-i kéziratban mai köznyelvi *gyenge* szavunk következetesen a TESz. szerint is eredetibb *g-s* alakjában fordul elő (féltucatnyi alkalommal); s ha igaz is, hogy ez az alak meglehetősen nagy nyelvterületen él ma is, beleértve a Dunántúlt, a mai Észak-Magyarországot s Szolnok vidékét is, de figyelemre méltó, hogy Moldvából is számos adata van rá az ÜMTsz.-nak, míg a MTsz. nem ismert moldvai adatokat. Az alak szerint tájszavak közé sorolható még esetleg a mai *hija* helyén álló *hea* is („Mert nagy *hea* vagyok én fényes hajamnak”⁵): az *i-ző* alakokkal szemben ugyanis *ë-ző*, *é-ző* alakok találhatók a Székelyföldön s Moldvában is (bár nem kizárólagosan ott) az SzT. és az ÜMTsz. szerint. De ide kell sorolnunk a „*Vigh kedü*” alakváltozatot is, amelyre a XVI. századból, Erdélyből van adatunk: „1573: [...] Jo *kedw* [!]jes Rezeg zabasw volt”.⁶

Persze itt is tekintetbe kell vennünk, hogy másolattal, bár igen közeli – s föltehetőleg nemcsak időben, hanem helyileg is közeli – másolatról van szó az eredeti mű valószínű keletkezési helyéhez s idejéhez viszonyítva; s a másolat helye s a másoló személye is sokat mondó – habár a kutatás ezt eddig nem vette tekintetbe a széphistória keletkezési helyének meghatározásánál.

A vers legrégibb, 1618-i kéziratát Szádeczky Lajos az Apor család Udvarhelyszékkal szomszédos Kis-Küküllő megyei, abosfalvi levéltárában, a múlt század végén fedezte föl egy kéziratgyűjteményben, két másik verses mű társaságában.⁷ A másoló nevét is ismerjük: Tatrosy György, akiről Szádeczky Lajos még úgy tudta, hogy az Apor család íródeákja volt, míg Nagyszebenben

¹ Uo. vö.: SZILÁGYI F.: It. 1980. 778; uő.: CsMűv. 31.

² Uo.

³ Vö. ÜMTsz., SzT.

⁴ SzT.

⁵ L. Ethn. 1914. 310.

⁶ L. a *jókedvű* címszónál: SzT.

⁷ L. Ethn. 1914. 305.

fölfedezett önéletírása nyomán Domokos Pál Péter ezt meg nem cáfolta; azt azonban ő sem vonta kétségbe, hogy a széphistória másolója s az önéletíró Tatrosy György azonos személy lehetett (habár a két kéziratot nem hasonlította egybe).¹ Az bizonyos, hogy a másoló családja a magyar nyelv- és irodalomtörténetből a Huszita-biblia kapcsán jól ismert moldvai Tatros városáról kapta nevét, s így arra is gondolhatnánk, hogy a moldvai magyar nyelvre is jellemző hangtani sajátosságok töle, a másolótól erednek.

Önéletírásából tudjuk, hogy ő már Gyulafehérváron született (1599-ben,² tehát tizenkilenc éves korában másolta a széphistóriát). Szülei, nagyszülei azonban még származhattak Moldvából, „Tatros városából”, s ő is örízhetett – elvileg – nyelvében moldvai, illetve székelyföldi ejtéssajátosságokat; de fennmaradt önéletírásának betűhív szövege ezt nem igazolja; a közel egykorú sárospataki töredékében viszont *ü*-vel fordul elő a mai *idő*: „Nem sok *udo* mulvan”, „Igen meleg *udo*...”³ s a mai *leány* többnyire palatizálatlan *lejan*, *leian* alakban. S az sem lehet közömbös, hogy a Tatrosy által lemásolt három verses mű mind Erdélyhez kötődik: az első a Bátori Gábor históriája (ezt Szádeczky Lajos Szamosközy István műveként adta ki) s az Apollonius históriája, amely pedig Kolozsvárt jelent meg nyomtatásban, a XVI. században.⁴

A bizonytalanabb lokalizáló értékű alak szerinti tájszóknál biztosabb fogódzót jelentenek a jelentésbeli s a valódi tájszók. A széphistóriában két kulcsszerepű jelentésbeli tájszó található; az egyik a mesében oly fontos szerepet játszó *kert*, amely a 'hortus' mellett előfordul 'kerítés' jelentésben is: „Emberi látástul mi semmit ne féljünk, | Mert nagy magos *kőkert* vagyon mi környüllünk”⁵. 1980-ban s 1981-ben kiadott tanulmányaimban, Muradin Lászlónak 1979-ben Kolozsvárt megjelent dolgozatára hivatkoztam⁶ (de több tájszótári és irodalmi példát is felsoroltam, így pl. a háromszéki Apor Pétertől is); ezt az újabban megjelent munkákból számos adattal erősíthetem meg. A MTsz. kb. fele-fele arányban közöl a *kert* 'kerítés' jelentésére nyugat-dunántúli és székelyföldi adatokat; az ÚMTsz. több mint félszáz (55) adatából mindössze 15 esik a Nyugat- és Közép, ill. Dél-Dunántúlra, a többi a Székelyföldre és Moldvára. (A dunántúli székely települések adatait nem a Dunántúlhoz számítottam.) A Felvidékről egyáltalán nincsenek adatok e szóhasználatra.

¹ L. DOMOKOS PÁL PÉTER, Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései: ITK. 1957. 238–239.

² L. ÚMIL.

³ Ethn. 1914. 302.

⁴ A Tatrosy-másolat ma az OSZK.-ban található: Oct. Hung. 839. A kézirat igazolja, hogy Kanyaró Ferenc, ha nem is mindig betűhíven, de lényegében hitelesen közölte a szöveget.

⁵ Ethn. 1914. 309.

⁶ MURADIN LÁSZLÓ, A kerítés és fajtáinak megnevezése az erdélyi magyar nyelvjárásokban: Nyírk. 1979/2: 200. Vö.: SZILÁGYI: It. 1980. 779–780; és uő.: CsMűv. 31, 34.

Szabó T. Attila nagy műve, az SzT. 1573-ból s 1598-ból is, tehát az Árgirus-széphistória keletkezése idejéből is idéz adatokat a *kert* 'kerítés' jelentésére (Kolozsvárról és Madefalváról), s későbből is számos adatot, a szó 'sövény, vesszőfonadék' jelentésére szintén.

A másik jelentésbeli tájszó a széphistóriában a 'magzat, gyermek' jelentésű *feltartott*: „Szólla ismét az anyja: »Édes *feltartottam!*« | Az fűvő széltől is meg ótalmaztalak”¹. Erről annak idején a MTsz. négy székelyföldi adata alapján azt írtam, hogy „kizárólag a székely nyelvjárások szava”². Az ÚMTsz. a *feltartott* szót – 'felnevelt' értelemben – a moldvai Forrófalváról idézi, egy karácsonyi énekből. A *feltart* igének gyereket 'felnevel' jelentésére Gyergyóremetéről, Gyergyódittről s Udvarhely vármegyéből idéz egy-egy adatot; a 'felnevelés' jelentésű *feltartás*-ra pedig Moldvából, Gálbényből.

Az SzT. a *feltart* ige 'eltart' jelentésére számos adatot idéz, már 1568-ból, Kolozsvárról, s többet is a XVI. századból, Marosvásárhelyről, vagyis a Székelyföldről. (Adatokat közöl az 'eltartás' értelmű *feltartás*-ra, valamint az 'eltart' jelentésű *feltart[atik]* igére is.) Az *inas* szó versünkben 'fegyverhordozó, apród' jelentésben fordul elő: „Csak egy *inassával* ő búdosik vala”; „*Inassával* együtt Argyrust jól tartá”³, s ez a jelentés is Erdély felé mutat.⁴

A 1978/81-i s 1980-i tanulmányomban említettem még a 'mihelyt' jelentésű *mihelyen-t* s az 'azután' jelentésű *azontól-t* is mint amely nyelvjárási alak szintén „e táj felé mutat”; az utóbbi azonban az ÚMTsz. szerint másutt is előfordul.

A nyelvtani transzilvanizmusok közül kettőt már idéztem Gulyás József és Kanyaró Ferenc nyomán. Korábbi tanulmányomban én is fölhivtam néhányra a figyelmet, ezt írván: „még néhány igeképzési s mondattani megoldás is a Székelyföldre mutat: így pl. a *megh virágzik* ('efflorescit') a köznyelvi *kivirágzik* helyett, az igezőtők kettőzése: *el be mentek, el-kimenend, el-feljutott* stb. S ide tartoznak a köznyelvtől elütő sajátságos igeragozási megoldások is, amilyen pl. a »Még csak kétszer eljő *látnia* tehozzád«; »Kit mostan restelle érettem *hagynia*« a köznyelvi *látni, hagyni* alak helyett. S hasonló ehhez, a »Neked is akarom halálotat *látnom*« s a »Kész vagyok már érted halált *megkóstolnom*« helyett: *látni, megkóstolni*.”⁵ (1980-ban írt tanulmányomban a 'verejtékezik' jelentésű *megverétez* igét is idéztem székely nyelvjárási sajátágként: „Monda: »Im Uristen mint *megveréteztem!*« | Az inasa monda: »De nem *veréteztél...*«”⁶) De talán még az ilyen ún. összetett múltú igeidők is ide tartoznak, mint pl. a *jövendölt volt*

¹ Ethn. 1914. 311, vö.: SZILÁGYI: It. 1980. 779.

² L. CsMűv. 32.

³ Ethn. 1914. 312.

⁴ L. NySz., SzT.

⁵ L. CsMűv. 32, és It. 1980. 780.

⁶ I. h. 781.

(„Mert mit jövendölt volt, igaz leszen, tudom”)¹; *kérdy vala* („Sirással Argius leánt *kérdy vala*”)²; *jött vala* („Királyfi sokára eszire *jött vala*”); *küldöttél volt* („Tolvajt *küldöttél volt* hozzám követségül”)³ stb. S esetleg ide tartozik még az *örzők* ajakkerekítés nélküli *-hez* ragja is: „Ő maga az kertben *örzőkhez* be mene”.⁴ S az is fontos tény, hogy az Árgirus-széphistória nyelvjárási sajátosságai bár Erdélyen kívül előfordulnak néhol másutt is (gyakran Nyugat-Magyarországon, ami természetes jelenség), de hiányoznak a felvidéki – Sáros, Abaúj-Torna, Nógrád megyei – nyelvjárásokból.

S az sem közömbös a keletkezés tekintetéből, hogy hol maradtak fenn legkorábbi másolatai s hol nyomtatták ki legelőször a széphistóriát.

Heinrich Gusztáv – mint korábban idéztem – azt írta, hogy „Erdélyben jelent meg először nyomtatásban” – s itt alkalmasint Tótfalusi Kis Miklós 1698-i Mentség-ére gondolt, ahol megírja a neves nyomdász, hogy szemére vetették, hogy ő is csak olyan haszontalan dolgokat nyomtat, mint az Árgirus.⁵ Ugyanott utalt Heinrich arra is, hogy azért tartja erdélyi eredetűnek a munkát, mivel ott „jutott legnagyobb népszerűségre”.⁶

Stoll Béla hét korai, XVII. századi szövegforrását sorolta föl az Árgirus-széphistóriának; ezek közül – a keletkezési hely szempontjából – a három lőcsei kiadás kiesik, mivel a híres lőcsei nyomda országos kiadója volt a kalendáriumoknak és széphistóriáknak.

A fennmaradó négy közül a legrégebb, a Tatrosy György-féle másolat az Udvarhely megyével szomszédos Kis-Küküllő vármegyében, Abosfalván keletkezett, ill. maradt fenn az erdélyi gr. Apor család abosfalvi levéltárában.⁷

A következő forrás, a Soltész Zoltánné által kiáztatott 1631–32 körüli csepregi nyomtatványtöredék szintén nem irányadó a keletkezés tekintetében, mivel a Sopron megyei Csepreg nyomdája országos szerepű volt a XVII. században.⁸

A XVII. századi sárospataki töredék keletkezési körülményeit – mint már említettük – nem ismerjük; az utolsó XVII. századi forrásról Stoll ezt írja: „Egy

¹ Ethn. 1914. 307.

² Uo. 310.

³ Uo. 311.

⁴ Uo. 306.

⁵ Vö. SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, A csepregi Farkas-nyomda ismeretlen kalendáriumja és Árgirus-kiadása: MKsz. 1984. 227.

⁶ L. BpSz. 1889. 59. k. 172.

⁷ L. Ethn. 1914. 305; Árg. 113.

⁸ L. Árg. 113. Stoll Béla itt tévesen a MKsz. 1985. évfolyamára utal, holott 1984-ben jelent meg Soltészné tanulmánya; az utóbbi szintén helyesbítésre szorul, mivel azt írja, hogy „Zsigmondy Árpádné szerint 1533 előtt, 1531/32 táján készülhetett a nyomtatvány” (MKsz. 1984. 227) – pedig 1631/32-ről van szó!

1686-ban leírt kézirat, melyben az 1–155. versszak szövege található.”¹ Erről a kézitról bővebb magyarázatot nem ad, de minden bizonnyal azonos az OSZK. Oct. Hung. 732. jelzetű kottával, amelyben Jankovich Miklós másoltatta két másik széphistóriával együtt, egy 1686-i kéziratból.² Jankovich forrásának keletkezési helyét nem ismerjük.

A biztos tehát az, hogy az Árgirus-széphistória legrégebb másolata a Székelyfölddel határos Kis-Küküllő megyében, erdélyi ember másolatában maradt fenn. S még az is megemlítené, hogy az 1672 körül Erdélyben összeírt Vásárhelyi daloskönyv egy éneke is említi Argirust és a tündérleányt: „Legyen héléna bátor Párisé | Az tündérleány az argilusé”.³ S ezt csak megerősítheti a széphistóriának a székely balladákhoz igen közel álló stílusa: azoknak szaggatott drámaiságát, láttató elevenségét érezzük e sorokban: „Vén asszony futamék, kolts neki adaték, | Kertben hogy ha lépék, az leánt meg látá...”; „Harmadik futamék, az is őt meglátá, | Asszonyhoz béméne, ilyen szókat szóla...” stb.⁴

Minderről részletesebben szoltam 1978-ban balladatörténeti tanulmányomban is, ahol a széphistóriák és népballadák vélhető összefüggéseire is rámutattam.⁵ S ha mindezekhez még azt is hozzávesszük, hogy az

¹ Árg. 114.

² L. STOLL BÉLA, A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Bp., 1963. 89; ő figyelmeztetett arra is, hogy az 1638-ban, a Dunántúlon összeírt Csoma-kódex eredetileg nem tartalmazta széphistóriánkat; Jankovich Miklós lemásoltatta később a Csoma-kódexet (OSZK. Quart. Hung. 237), s ebbe a másolatba íratta le az Árgirus-história egy változatát (l. Stoll i. m. 58, továbbá uő.: ItK. 1955. 462).

³ Vö. CSURA MIKLÓS i. m. 6.

⁴ L. Ethn. 1914. 310, és Árg. 71, 103.

⁵ „Azt, hogy az epikus szövegek dramatizálódása, balladává alakulása hogyan mehetett végbe, jelezheti a XVI. század népszerű széphistóriája, az Árgirus, amely stílusában is igen közeli rokonságot mutat a székely népballadákéval. Gondoljunk ilyen drámai részleteire:

Harmadik futamék, az is ott meglátá,

Asszonyhoz béméne, ilyen szókat szóla...

Az Árgirus-nak Kodály Zoltán még századunkban is megtalálta élő énekelt szövegeit, s ezek az énekelt töredékek jól mutatják az epikus művek balladává alakulásának folyamatát.

Az Árgirus szerzőjével kapcsolatban újabban fölmerült s elterjedt az a vélemény, hogy nem a – különben ismeretlen – székelyföldi (gyergyói) Gyergyai Albert, hanem a szepességi Gergei Albert főispán a szerzője (akiről éppoly keveset tudunk).

A széphistória szókincse, a hangtani sajátosságok (*üdü, leán, addégh* stb.), a jelentésbeli tájszók (*feltartott* 'felnevelt', *kert* 'kerítés', *azontól* 'azután' stb.), bizonyos alakváltozatok (*mihelyen, kívülötted, megh viráگزik* ehelyett: *kiviráگزik* stb.) s néhány mondattani sajátosság („Még csak kétszer eljö *lát*nia tehozzád”, „Kész vagyok már érted halált *megkóstol*nom” stb.) viszont határozottan a Székelyföldre vallanak.

Hogy énekelt volta ellenére sem lett ballada a XVI. század e népszerű széphistóriájából, azt eredendően epikus volta mellett az is magyarázhatja, hogy nyomtatott szövegei számtalan kiadásban forogtak közközzen, s az így rögzített szöveg némileg akadályozója volt a folklorizálódásnak.

Árgirus-széphistória XVI. századi énekelt változatát az Erdéllyel szomszédos Bukovinában, Istensegits faluban jegyezte le Kodály Zoltán, 1914-ben,¹ aligha lehet kétséges, hogy a *Gergei* alak mellett indokolt számolnunk a *Gyergyei* olvasattal is, minthogy az igazolhatatlan felvidéki eredettel szemben az adatok és a tények igen súlyosan az erdélyi eredet felé billentik a mérleget. Éppen ezért 1978-ban közölt – s most kiegészített – nyelvjárástörténeti adataim fényénél illenék jobban figyelembe venni a kanonizált állásponttól eltérő alternatív megoldásokat is, különösen egy évtizedekre szóló irodalomtörténeti kézikönyv, vagy lexikon fejezeteinek megírásakor.

Nem szeretnék újabb filológiai babonáknak tápot adni, de ha valószínűsíteni sikerült, hogy a XVI. századvégi széphistóriánk (ezt szótörténeti adatok is megerősíthetik: a 'banya' jelentésű *kofá*-t Calepinus szótára vette föl először, 1585-ben, az erdélyi, Marosvásárhelyt is tanító Laskai Csókás Péter nyomán; a versbeli *tündér*-t pedig Szenci Molnár Albert szótározta először, 1604-ben) a gyergyói eredetű – tehát székely – Gyergyey Albert tollából született (aki bizonyára rendelkezett némi latin műveltséggel is – ezt bizonyíthatja az „olasz [=latin] krónikák”-ra való hivatkozása mellett a római mitológiai nevek: „Juno, Pallas, Wenus, Dido és Minerva” említése), a Székelyföldön (vagy Moldvában),

Ide csak még egy megjegyzés kívánczik: az *Árgirus* a XVI. századból való, abból a századból, amelyből klasszikus balladánk legjellegzetesebb típusa, az ún. archaikus székely népballada. Az *Árgirus* nemcsak időben, hanem földrajzilag is a legszorosabban kapcsolódik hozzájuk. Mivel pedig az *Árgirus* széphistória szerzője »Olasz krónikák«-at jelöl meg forrásául: nem lehetetlen, hogy mást is lefordított az olasz reneszánsz epikájából (nem kezdőre valló stíluskészsége is ezt valószínűsíti), s így esetleg olasz eredetű széphistóriák rejlenek egyik-másik régi székely ballada mélyén.

Ezek szerint ún. népballadánk nem balladaként jöttek világra, hanem széphistóriák folklorizálódott – dramatizálódott – változatai” (SZILÁGYI FERENC, Egy ponyvára került ismeretlen balladaváltozat és tanulságai: Ethn. 1978. 103).

¹ L. Kodály Zoltán, *Árgirus* nótája: Ethn. 1920. 25–36; 1921. 5.

A bukovinaiak elmondták a gyűjtő zenetudósnak, hogy a históriát egy nyomtatott füzetből tanulták, de a nyomtatványt nem tudták előkeríteni. A Kodály közölte szövegről Stoll Béla kimutatta, hogy az Piskolti Istvánnak a XVIII. század végén kiadott *Árgirus*-átdolgozásával azonos (I. ItK. 1955. 462–463); mindez azonban nem változtat a lényegen, hogy az eredeti XVI. századi szöveget is már erre a XVI. századi dallamra énekelték, amint Kodály Zoltán írja: „Arra a kérdésre: énekelhették-e *Árgirus*t mai dallamára a XVI. században? ezt felelhetjük: bár bizonyosságot csak egykorú kottás adat nyújthatna, valószínűsége teljes mértékben megvan. Jellemző, ma már kiveszőben levő ritmusának megvoltát egykori adatok bizonyítják. [...] Feltűnő az is, hogy alig van még egy régi dallamunk, melynek annyi különböző vidékről kerültek elő változatai: Nyitrától Csíkgig, Dunántúltól Bukovináig van nyoma. Feltehető, hogy olyan közkedvelt szöveg vitte valamikor annyifelé, mint az *Árgirus* volt” (Kodály Zoltán, *Árgirus* nótája: Visszatekintés. II. Bp., 1964. 90). Ismeretes, hogy az *Árgirus*-széphistória nótajelzése Huszti Péter 1582-ben kiadott verses *Aeneis*-fordításában található, s ezzel kapcsolatban írja Nagy Péter, hogy Kodály „arra az eredményre jut, hogy az általa megtalált, a bukovinai csángók száján élő dallam valószínűleg régebb Huszti versénél” (Árg. 12).

abból még egyéb következtetések is adódhatnak. (Különben kilétére – az előadottak alapján – közelebbi adatokat a székelyföldi protestáns – református vagy unitárius – iskolák anyakönyveiből, a „Series Studiorum”-okból tudhatnánk meg, ha maradtak volna ilyenek a XVI. századból; a moralizáló oktatói szándék szinte teljes hiánya arra enged következtetni, hogy a szerző nem egyházi személy, nem pap volt.)¹

A széphistória eredetéről, forrásairól szólva többen említették a keleti – óind – eredetű történet vándorlását az arab *Ezeregyéjszaka* meséin át a II-III. századi görög (ciprusi) regénybe, ahonnan olasz (velencei) feldolgozása születhetett (bár már utalt rá Kanyaró Ferenc is, hogy az *olasz* latint is jelenthetett a versben², s ezt látszik megerősíteni az *Argire* latin vocativusi alak is.³

Az a tény azonban, hogy a magyar Árgirus-mesének sem pontos latin (görög), sem olasz forrása nem került elő, arra terelte a figyelmet, hogy esetleg közvetlenül a keleti szájhagyományból – Nagy Péter munkahipotézise szerint – az oszmán-török folklórból – került hozzánk (s ez esetben az „Olasz [latin] Cronikák” csak Tündérországra utalnának a széphistóriában).

A keleti történet görög regénybeli vándorlásának (bár ez sem került elő, csupán a „görögös” tulajdonnevekből következtethető ki) útjába esik a Balkán is, s már Heinrich Gusztáv említette 1889-i tanulmányában a magyar Árgirus román nyelvű erdélyi párját, rámutatva azonban, hogy az nem más, mint az erdélyi Barac János fordítása a XVI. századi magyar széphistóriából.⁴ Újabban azonban Faragó József, a kiváló erdélyi balladakutató ismertetett olyan balkáni eredetű román Árgirus-változatokat, amelyek nem hozhatók összefüggésbe Barac fordításával; attól függetlenül kellett keletkezniük.⁵ Az egyik változatot közli is Kiss Jenő verses fordításában Faragó. Én itt – annak nyomán – prózában ismertetem a tartalmát.

A román balladában tenger közepén, egy szigeten áll a király palotája, kertjében egy aranyalma-termő fa, amelynek gyümölcseit valaki elviszi éjjelente. A bánatos király a három fiát bízta meg a fa őrzésével; először a legnagyobbat,

¹ Szemben azokkal, akik nemesi származását, sőt főúri szerzőt láttak az Árgirus költőjében (l. KARDOS TIBOR i. m. 244–247; ÜMIL.), Nagy Péter szerint „bizonyára nem volt főúr, sőt még az sem bizonyos (csak igen valószínű), hogy nemes ember volt” (Árg. 14). Szerintünk is inkább közrendű volt a szerző, s ha nemes, akkor csak annyiban az, amennyiben minden székely hivatalból.

² L. Ethn. 1914. 305.

³ L. Árg. 108.

⁴ L. BpSz. 1889. 59. k. 165, s GÁLDI LÁSZLÓ, Árgirus históriája az oláh irodalomban: EPhK. 1939. 153–172.

⁵ L. FARAGÓ JÓZSEF, Magyar és román Árgirus: F.J., Balládák földjén. Bukarest, 1977. 401–426. Erre Nagy Péter is hivatkozik, annyit mondva csak róla, hogy „kétségtelenül sok vonásában rokon a mű Árgirusunkkal” (Árg. 19).

de azt őrzés közben valaki elaltatja; másodszor a középsőt, aki ugyanúgy jár, végül a legkisebb fiú megy virrasztani; éjfélkor három tündérlány száll a csodafára, a fiú fegyveréhez kap, de a tündérek megszólalnak, kérve, hogy ne lőjön, s hálából szépséges húgukat ígérik cserébe. A legkisebb tündérlánnyal ott mindjárt meg is tartja a kézfogót, de a két nagyobb tündér inti, hogy ha nem őrizi, örökre elveszíti.

A királyfi fejét a lány – immár jegyese – ölébe hajtja s elalszik. Ezalatt a tündérlány három szál haját kitepi s rákötözi. Mikor fölébred, látja, hogy a leány eltűnt, s a másik tündér figyelmezteti: megmondta, ha nem őrizi jól, nem lesz övé soha.

Erre a királyfi gyorsan útra kel s egy nagy tűznél találkozik a három ördögfival, akik apjuk örökségén: a tengeren is átvivő bocskoron s a láthatatlanná tevő süvegen veszekednek. Hiába tudakozza azonban tőlük, nem látták-e tündér jegyesét s nem tudják-e lakóhelyét, azok tagadó választ adnak. Így jut el a főördöghöz, aki ostorával nagyot cserdít, mire az ördögök odafutnak, s a kis santa ördög is megjön a hetedik határból, s megvallja, hogy ő tudja a tündér lakását; három év az út oda, de ők – lóra kapva – odajutnak hamar a királyfival. A tündérlányok éppen asztalnál lakomáznak, mikor varázskucsmájában megjelenik a királyfi, s csak csodálkoznak, hogy a legjobb falatok eltűntek előlük. A királyfi leveszi süvegét, feltárja kilétét, megöleli, megcsókolja megtalált jegyesét; a tündérlányok az étkek eltüntetéséért meg akarják büntetni, de ismét fölteszi a varázssüvegét, s láthatatlanná válik. Reggel aztán a tündérlányok útra kelnek, csak a legkisebb nem, ő a királyfival marad; hajóra szállnak s a királyfi apjához vitorláznak, ahol nagy lakomával boldogan egybekelnek.

Az 531 soros román ballada mind a négy változata az akkori Jugoszlávia területén, a Duna déli mellékfolyója, a Timok völgyéből került elő, s ez kizárja azt – amint Faragó József is rámutatott –, hogy az erdélyi román költőnek, Barac Jánosnak a múlt század elején a magyar Árgirus-széphistóriából készített átdolgozása jutott volna el oda, Faragót idézem: „A Timok völgye az az egyik nagy szellemi országút, amelyen át a görög és délszláv folklórjavak évszázadok óta szünet nélkül a román folklórba áramlottak, és természetesen fordítva. Ugyanakkor a Timok völgye az egész román folklórterület egyik legarchaikusabb része – mintha magyar vonatkozásban a moldvai csángókról beszélnének. Azok a föltételezhető verses román népi *Árgirus*-hagyományok, amelyekre Budai-Deleanu utalt, s amelyeknek egyik töredékét Eminescu talán megtalálta, s mindazok a román *Árgirus*-mesék, amelyek részben bizonyára a verses szövegekből oldódtak prózává, a Timok völgyében a legutóbbi időkig még klasszikus, hibátlan ballada-formában éltek a folklórban.”¹

¹ FARAGÓ J. i. m. 423.

A román Árgirus-történet balkáni eredetét egyébként Heinrich Gusztáv több mint száz éve fölvetette: „Árgirus története kétségtelenül idegen história, mely csak Gergei költeménye révén lett rendkívül népszerűvé a magyar és rumén népnél. Hogy ez utóbbi nem közvetve a Gergei művéből, hanem közvetlenül, talán a balkáni népek útján ismerkedett volna meg e történettel, ez magában véve nem lehetetlen; de eddigelé e mesének ily forrásáról vagy útjáról nincsen semmi tudomásunk; sőt a történetnek valamely önállóbb rumén változásáról sem, melyet Barac bizonyára nem mellőz, ha tudomása van róla. A mese idegen, sem magyar, sem rumén.”¹

Faragó József sajnálkozását fejezte ki, hogy Kardos Tibor nagy monográfiájá előbb elkészült, minthogy a Timok-völgyi román balladaváltozattal megismerkedhetett volna. Nagy Péter, aki a keleti folklór felé irányította ismét a figyelmet, mint láttuk, utalt Faragó közleményére, s arra, hogy a román s a magyar ballada „kétségtelenül sok vonásában rokon”.² Faragó ennél jóval tovább ment; foglalkozván az *olasz* szó több népet, nyelvet jelölő korabeli jelentésével (s ebbe – rá kell mutatnunk – a vallon és a flamand is beletartozik), mintegy hipotézisként még azt is megkockáztatta, hogy a versbeli *olasz* szó esetleg elírás *oláh* helyett. Abban mindenesetre egy nyomon jár Nagy Péterrel, hogy úgy látja, a közvetlen szóbeli irodalom, a folklór is ihletője lehetett a magyar Árgirus-széphistóriának, amelynek közvetlen irodalmi mintáját, forrását sem görög, sem latin, sem olasz – vagyis nyugati – irodalmakban nem sikerült megtalálnia. S ha a magyar széphistóriát – illetve szerzőjét – neve, szókincse, nyelvjárási sajátosságai nyomán, az első ismert lejegyzés helye szerint a Székelyföldre (netán Moldvához) köthetjük, talán közelebb kerülünk a megoldáshoz. Moldva is olyan terület, nagy országút a folklór – a magyar folklór – szempontjából, mint a balkáni román Timok völgye: ha a keleti agyagtáblákon fennmaradt nippuri szegényember története Moldvában folklorizálódott Lúdas Matyi csángó-magyar meséjévé (s ukrán és román népmesévé)³ – fölvetődhet a kérdés: nem valami hasonló bölcsőben ringott-e földértetlen forrású Árgirus-széphistóriánk is?

Tanulságos e tekintetben a Lúdas Matyi „eredeti magyar rege” eurázsiai vándorútja: az asszír agyagtáblákon rögzített keleti történetet az ősi arabok vették át s – akárcsak az Árgirus mese az óind irodalomból – belekerült az *Ezeregyéjszaka* egyes változataiba; tőlük két úton jutott tovább: Nyugat felé, a törökökhöz, a Balkán-félszigeten át Szicíliába, onnét Itáliába, Svájcba, majd a mórok révén Spanyolországba, ahonnet Franciaországba s a hajósok

¹ BpSz. 1889. 59. k. 173.

² Árg. 19.

³ Vö. KOROMPAY BERTALAN, Lúdas Matyi meséje az orosz és ukrán néphagyományban: Pais-Eml. 496–502.

közvetítésével föl egész Skandináviáig.¹ (Ezért volt olyan föltevés korábban, hogy Fazekas Mihály is franciaországi katonáskodása során ismerkedett meg a történettel.)

Volt azonban egy másik útja is a Lúdas Matyi mesének: az araboktól eljutott a kaukázusi grúzokhoz s innen az oroszokhoz, az ukránokhoz. Faragó József pedig a moldovai Trunk faluban jegyezte le a mese csángó-magyar változatát.² S van egy erdélyi román változata is az ősi, keleti eredetű mesének. Az bizonyosnak látszik, hogy Fazekas Mihály (munkájának népmesei előadásmódja is erre vall)³ a mesét „közvetlenül a folklórból vehette át”.⁴

Nem én vettem föl először, hogy Árgirus-széphistóriánk szerzője a krónikákra – népmesei fordulattal – talán csak előadása nagyobb hitelessége érdekében hivatkozik, s műve menetét esetleg közvetlenül a szájhagyományból merítette, ahogy – s ezt már én teszem hozzá – pl. Fazekas Mihály a Lúdas Matyi történetét moldvai mesélőktől, mert hiszen a román folklórban is fordul elő hasonló történet (ahogy Lúdas Matyi története is). Bárhogy is történt, az szinte bizonyosnak látszik a nyelvjárástörténeti s névfejtési adatok világánál, hogy legköltőibb XVI. századi széphistóriánk eredetét nem a felső-magyarországi Szepes-Görgő s nem a Görgei/Gergei család körében kell keresnünk, hanem sokkal több a valószínűsége annak, hogy szerzője gyergyói, s e helyenként balladai vonásokat mutató széphistóriánk is a balladatermő Székelyföld vagy Moldva területén keletkezett, amely annyi értékkel gazdagította s gazdagítja sanyarúságában is a magyar költészetet, az egyetemes magyar műveltséget.⁵

SZILÁGYI FERENC

¹ L. JULOW VIKTOR, Lúdas Matyi évezredei: Alföld, 1966/1: 56–57.

² L. uo., illetve: FARAGÓ JÓZSEF, Fazekas Mihály Lúdas Matyija mint „egy eredeti magyar rege”: Igaz Szó. 1966. 276–284.

³ SZILÁGYI F.: Nyt. 1954. 35–36.

⁴ JULOW i. m. 57.

⁵ E tárggyal érintőlegesen foglalkoztam 1978-i tanulmányomban, amely eredetileg francia nyelven jelent meg a szóföldrajzi módszer alkalmazásáról a szövegek kronológizálásában és hitelesítésében, majd 1981-ben magyarul is, tanulmánykötetemben (1. fentebb). Nagy Péter 1983-i tanulmánya, amely 1986-ban újra megjelent, csupán erre utal, pedig 1980-ban részletesen is foglalkoztam a kérdéssel Árgirus széphistóriánk keletkezési helyéről és szerzőjéről c. fejezetemben (It. 1980/3: 776–783), megkérdőjelezve a szerző nevének Gergei-Görgei olvasatát s esetleges felvidéki származását, elsősorban szóföldrajzi érvek alapján. Az 1994-ben kiadott Új Magyar Irodalmi Lexikon erről a tanulmány nyomról nem vett tudomást, s az erősen vitatható Gergei alakot közölte kizárólagosan, a szerző felvidéki származásának eshetőségét sugalmazva. Ezért éreztem szükségesnek, hogy újabb adatokkal és érvekkel támogassam meg a Gyergyói olvasat valószínűségét s ezzel a szerző és a mű erdélyi eredetét.